

ВИЩА ОСВІТА ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ЧИННИК

Артемчук Г. І., Попович В. В., Січкаренко Г. Г. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку. — Київ: Ленвіт, 2004. — 176 с.

ПЕРЕХІД до постіндустріальної цивілізації потребує високої якості підготовки фахівців для всіх галузей економіки, соціальної сфери, духовної культури, докорінного переосмислення долі і перспектив сучасної культури з усіма притаманними їй суперечностями, що так драматично проявилися наприкінці ХХ століття. З огляду на це рефлексія щодо існуючої системи освіти має непересічне значення, адже соціальна детермінація є передумовою не тільки виникнення наукового знання, а і його вписування у культуру, соціум. Коли обговорюються проблеми і стан викладання системи дисциплін у школі, то це питання, з одного боку, виживання феномена науки в соціокультурному середовищі, а з другого — буття самого соціуму і його подальшого прогресу. Йдеться про широке обговорення проблем філософії та соціології освіти.

Незаперечним є той факт, що освіта і суспільство невіддільні. Глобальні проблеми, з якими стикаються суспільство, соціум, цивілізація в цілому, неминуче впливають і на стан освіти. Разом з тим саме сфера освіти, відгукуючись на суспільні та цивілізаційні виклики, будучи чутливою до них, здатна і зобов'язана істотно впливати на розвиток тих чи інших тенденцій у суспільстві, підтримувати їх чи, навпаки, гальмувати.

Освіта — це принципово демократичний інститут суспільства, який не може перетворитись у прошарковий та елітарний. Загальна, єдина у своїх основах система освіти — один із найважливіших соціальних інститутів сучасного суспільства, вирішальний чинник, що забезпечує його моральну зрілість, цілісність, внутрішнє взаєморозуміння.

В індустріальну епоху люди реалізують свій творчий потенціал через оволодіння фахом, що потребує тривалого, систематичного навчання. Загальна підготовка, формування широкого кругозору, необхідного для поступової спеціалізації, як і досягнення такої спеціалізації, — важлива функція сучасної освіти.

Освіта етимологічно і змістовно означає процес наукового пізнання, формування інтелекту і моралі. В індустріальному суспільстві освіта є конкретною соціальною, професійною діяльністю, спрямованою на розв'язання практичних завдань оволодіння науковими знаннями, вироблення прагматичних вмінь і навичок. Отже, освіта розглядається як творчий, формотвірний процес.

Втім, є одна істотна відмінність освіти від науки. Освіта завжди гуманістично і демократично орієнтована. Відкриття науки мають трактуватись і використовуватись лише так, щоб запобігти, протидіяти різним фор-

мам дискримінації громадян, захищаючи їх приватне життя й особисту автономію.

Утверджуючи постійний взаємозв'язок освіти і науки, не слід, однак, перекладати проблеми суспільного значення освіти та її змісту лише на науковців та фахівців. Освіта — загальногромадянський інститут. Глибинні інтереси суспільства, його моральне здоров'я, перспективи майбутнього фокусують ці проблеми у центрі уваги всіх громадян.

У сучасних умовах, коли є загроза загальнокультурним засадам освіти, цілі яких були сформульовані ще наукою Нового часу, особливо актуальним стає ідеал наукової раціональності, доказного знання як загальнозначущої мови, що дає змогу вибудовувати сучасний цивілізаційний простір, долаючи етнічні, релігійні та інші відмінності між людьми. У ситуації, яка склалася сьогодні, непокоїть той факт, що різко знизився ціннісний статус саме тих видів діяльності, котрі є ключовими у постіндустріальному розвитку цивілізації, — освіти і науки.

Рецензована монографія створена колективом визнаних фахівців: це один із найдосвідченіших ректорів України Г.І. Артемчук; відомі соціологи В.В. Попович і Г.Г. Січкаренко. Дослідження насичене конкретним соціологічним матеріалом, ґрунтовно проаналізованим й аргументованим. Цей матеріал є документальною базою для висвітлення магістральних питань сучасної вищої освіти, больових точок її організації. Ще одна особливість монографії — розгляд проблем вищої освіти України у контексті Болонського процесу, що актуалізує аналіз реалій і потенцій її розвитку.

Автори переконливо доводять: одна із складових інтелектуальних успіхів розвинених країн — це те, що там здійснюється цілеспрямована політика формування студентських контингентів — пошук, відбір і навчання молодих людей відповідно до їх

природних здібностей. В Україні ж інша ситуація. Автори книги не без підстав стверджують: «Сьогодні школярі впевнені, що їхнє майбутнє залежить не тільки від їх знань, а й від грошей і статусу батьків. Тестуюча, селективна та дистрибутивна функції школи майже повністю ігноруються... Школа як соціальний інститут, крім функцій виховання і освіти, повинна виконувати важливі функції апробування, селекції здібностей індивідів, визначаючи їх майбутні соціальні позиції... Примітивізація економічного життя населення, характерна для сьогодення, є чинником, який негативно впливає на якість вищої освіти, зумовлюючи виразний прагматизм (можна сказати — надмірний) у ціннісних орієнтаціях студентів, пов'язаних з професією, роботою після закінчення вищого навчального закладу. Акценти в навчанні робляться на те, що цінується в соціальній практиці, де не використовуються глибина, фундаментальність освіти, а перевага віддається

якісному виконанню стандартних фахових завдань».

Постнекласична раціональність й інформатизація освіти відкривають можливості для формування нової педагогічної парадигми, яка дасть змогу поєднати масовість освіти з підвищенням її рівня, перейти до індивідуально-контактної системи навчання, побудованої на нових інформаційних технологіях. Останню парадигму можна кваліфікувати як гуманістично-рефлексивний підхід до організації навчання. Основними його характеристиками є: комплексування методичних процедур (пояснення, осмислення, проектування, рефлексія тощо); індивідуалізація й інтелектуалізація прийомів і способів навчання; надання їм відповідного людського виміру — співвіднесення з інтересами й ідеалами особистості і суспільства; творче сприйняття і репродукція навчального матеріалу; діалогічність, комунікативність, активність дидактичних засобів; формування високого рівня пізнавальних здібностей (оволодіння навичками пізнання).

В організаційному плані нова парадигма освіти передбачає створення різноманітних варіантів навчальних програм за рівнями засвоєння знань і навичок, забезпечення можливого їх вибору, використання гнучких засобів програмного навчання, поєднання індивідуальних і групових форм занять, впровадження методів проблемного вивчення матеріалу тощо. Про все це йдеться у рецензованій монографії. Автори зазначають, що нині «... для досягнення поставленої мети використовуються: індивідуальне навчальне планування, яке відповідає здібностям і нахилам, коли кожний студент вчиться за своїм власним навчальним планом; програми для обдарованих; вивчення предметів за вибором; відмова від більшості навчальних дисциплін, не пов'язаних з майбутньою професією; можливість вступати відразу на другий курс і закінчення вищого навчального закладу в стислий термін;

можливість за необхідністю змінювати профіль навчання, факультет, ВНЗ, наприклад, у разі помилки у виборі майбутньої спеціальності; щира підтримка відмінників; функціонування абсолютно відкритих для всіх вікових груп особливих навчальних закладів з дистанційним навчанням та багато іншого. Внаслідок цього студент з пасивного об'єкта навчання, що проводиться за традиційними методами і формами, перетворюється на активного суб'єкта, який вчиться головним чином самостійно, цілеспрямовано, самоусвідомлюючи себе, свої здібності і нахили у процесі навчання, знаючи, чого хоче досягти в обраній професії, справі, житті».

Але поки що наші університети ще далекі від реалізації цих прогресивних тенденцій. Автори книги з прикрістю констатують: «У нас майже немає навчальних програм, що формують соціальний і соціально-психологічний розвиток молоді: вміння вирішувати конфлікти, висловлювати і відстоювати свою точку зору тощо. Не відчувається переходу освітніх програм до підтримки і розвитку варіативності особистості, підготовки її до розв'язання нестандартних проблем, підвищення її мобільності, що надає студенту вільно різноманітних можливостей вибору власного майбутнього. Відсутні науково обґрунтовані програми диференційованого навчання, у тому числі підтримки обдарованих дітей. Наша освіта, як і раніше, більшою мірою орієнтована на знання, вміння, навички, ніж на розвиток особистості, хоч освіта, орієнтована на особистість, отримала своє теоретичне обґрунтування в зарубіжній і вітчизняній психології і педагогіці ще у 80–90-ті роки. Вона базується на методологічному принципі, згідно з яким учень повинен стати і об'єктом, і суб'єктом навчання. У процесі навчання потрібно максимально враховувати індивідуальні особливості молоді людини і відповідно до цього визначати зміст освіти. Крім знань, умінь і нави-

чок, спеціалісти повинні володіти соціально і професійно значущими якостями, що мають поліпрофесійний, поліфункціональний характер. Ці характеристики забезпечують мобільність, продуктивність і конкурентоспроможність сучасного спеціаліста. Розвиток особистості і професіонала розглядається як головна мета освіти, що змінює місце суб'єкта навчання на всіх етапах освітнього процесу. Це передбачає суб'єктну активність студента, який сам «створює» навчання, «робить самого себе». Наші вищі навчальні заклади виявилися не готовими до роботи із здібними і талановитими студентами. Дидактичні підходи, традиції, структури і принципи організації освіти, що склалися, її зміст і форми навчання зумовили дефіцит можливостей, необхідних для профорієнтаційної роботи, цілеспрямованого пошуку, селекції і навчання здібних та обдарованих людей. Тому не дивно, що вибір абітурієнтами факультету, майбутньої спеціальності в основному до кінця не усвідомлений, нічим серйозно не мотивований чи є просто кон'юнктурним, меркантильним, а вибрана спеціальність у кінцевому підсумку не є улюбленою — з усіма негативними наслідками цього для особистості і суспільства».

Прорив у комунікаційних технологіях дає змогу перейти до індивідуальних методів навчання на варіативній основі. Сучасні засоби інформатики і телекомунікацій дозволяють учням вибирати певні предмети, а також їх комплектувати згідно зі своїми життєвими інтересами, планами і професійними перспективами. Йдеться про новітні віртуально-тренінгові технології навчання, які дають змогу трансформувати існуючу класно-урочну систему, зберігаючи її переваги у вигляді продуктивності навчання і контролю за ходом навчального процесу, і перейти від групового до індивідуального варіативного навчання.

Першочергове завдання застосування сучасних комп'ютерних технологій полягає

у тому, щоб створити необхідні навчаючі мікросвіти і полегшити взаємодію з ними студентів. Ці технології роблять процес освіти більш гнучким, дають студентові змогу самому обирати його варіанти, постійно користуватися підтримкою викладача, спілкуватися з колегами, котрі перебувають на різних відстанях і в різних місцях. Тільки застосування нових технологій може зберегти тенденцію розширеного доступу до вищої освіти без зниження її якості, тільки за їх допомогою можна здійснити мрію про післявузівську освіту і підвищення кваліфікації для значної кількості бажаючих.

Комп'ютерні технології надають можливість для створення середовища навчання, що інтенсифікує інтелектуальні процеси, а також комунікаційні мережі, які полегшують взаємодію з наставниками і колегами. Та роль інформаційних технологій є доповнюючою, вони у жодному разі не спроможні замінити викладача у процесі навчання. На думку американських дослідників, освітні інформаційні технології — це передусім створення рівних і більших можливостей для студентів. Учні при цьому стануть більш автономними і відповідальними у навчанні, а сам пізнавальний процес набуде дослідницького характеру, командна взаємодія буде замінена індивідуальною активністю, вчитель стане скоріш керівником, аніж джерелом знань. Сучасні дані зарубіжної та вітчизняної психології свідчать: можна виробити новий тип ставлення до пізнання, стимулювати інтерес до способу здобування знань, тоді як раніше вважалося достатнім формування інтересу до змісту навчання.

Нинішній період розвитку цивілізації демонструє свій суперечливий характер у системі освіти — найважливішому механізмі соціокультурної спадщини людства. Змінюються цільові засади освіти, уявлення про природу знання, місце і роль викладача

тощо. Зв'язок між новими інформаційними технологіями і розширенням евристичного, розвиваючого підходу в освіті є очевидним. Створення освітніх середовищ різного рівня надає студентам і викладачам якісно нові можливості для творчого навчання. Природно, що роль і відповідальність усіх учасників педагогічного процесу тільки зростає. Виникає потреба у розробці перспективної концепції навчання, яка б враховувала зміну ідеалів освіченості, цілей і методів навчання. Ця концепція має поставити у центр навчального процесу на всіх рівнях освіти самого учня, його мотиви, цілі, психофізичні можливості, переломлюючи цей процес через призму його особистості. Таку проблему можна розв'язати лише за допомогою інтелектуальних технологій, шляхом значного зростання технологічності навчального процесу.

Нове освітнє середовище істотно змінює функції учителя — від джерела знання (часто-густо єдиного) — до навігатора ефективної роботи зі знаннями. У світовому освітньому просторі навіть з'явився новий термін, що підкреслює значення цієї функції викладача, — *facilitator* (той, хто сприяє, полегшує, допомагає навчатися). Відбувається ще одна фундаментальна трансформація — вчитель стає колективним, при цьому виникають достатньо специфічні проблеми розподілу праці. Широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, нова парадигма освіти, відхід від традиційних схем навчального процесу, його дедалі більша технологізація роблять абсолютно необхідним глибше і конкретніше розуміння суті самого навчального процесу.

Ось як оцінюють ці процеси автори монографії: «Роль викладача як джерела інформації в цьому випадку знижується, а більш значущою вона стає в розвитку особистих якостей, формуванні світогляду студентів; збільшується кількість позааудиторних заходів; зростає увага до індивідуальної

роботи, розрахованої на оволодіння навичками самоосвіти. Зменшується кількість лекцій, які отримують часто форму інструктажу про те, що, яким чином і за якою літературою студенти повинні вивчати самостійно. Лекції зберігають своє значення головним чином, коли курс є оригінальним, відсутня необхідна література чи матеріал занадто складний для розуміння. До речі, обов'язкових лекцій, як правило, немає взагалі: на них записуються студенти різних груп, курсів, факультетів і навіть вищих навчальних закладів за необхідністю й інтересом».

Визначальне значення при інформатизації освітнянського процесу мають цілі подальшої його гуманізації, ідеології цілісного світосприйняття, без чого не вдасться уникнути негативних наслідків розвитку сучасної цивілізації.

Інноваційна ідеологія в сучасному її вигляді пов'язана із закликами до безмежної, імперативної інноваційності, що в умовах загрози глобальних катастроф є небезпечним. Необхідна нова світоглядна орієнтація, суть якої — у взаємній відповідності змін людини, її середовища, суспільства як частин цілого. Звідси випливають серйозні наслідки відносно типу, структури освіти. Актуальним є включення до системи освіти вивчення природного, географічного, екологічного контексту діяльності людини, а також історії різних наук. Принципове значення має розширення загального кругозору людини, що дасть їй змогу краще орієнтуватись у поточних й екстремальних ситуаціях. Необхідні системні гуманітарні знання для реалізації принципу «діяти локально, мислити глобально».

Тому важливо включити в освітнянські стратегії нові предмети та об'єкти вивчення, безпосередньо орієнтовані на людське буття: життя і життєвий шлях людини; соціальний і природний моніторинг; методологія разових, ситуативних рішень; теорія і практика визначення критичних точок

розвитку цілого і зміни загальної ситуації у бажаному напрямку; методологія діалогу, проведення переговорів і розв'язання протиріч; методологія досягнення цілісного знання; принципи самоосвіти на постнекласичній основі тощо.

Автори рецензованої книги слушно зауважують: «Ми багато втрачаємо від нерозвиненості наукових досліджень у вищих навчальних закладах. Існуюча у ВНЗ так звана науково-дослідна частина з відносно слабким фінансовим забезпеченням не виконує функцій наукового центру вищого закладу освіти. Але справа не тільки в цьому. Неприпустимим є явище елементарної ретрансляції викладацьким складом наукових досліджень *інших* при майже повній відсутності власних зусиль у науці, які часто обмежуються підготовкою методичних рекомендацій для студентів стосовно вивчення предмета. Без повноцінного включення до наукової роботи, до пошуку нового знання викладач не може претендувати на авторитет у студентському середовищі і не може дати студентам того, чого вони потребують, очікують від нього... Викладачеві потрібна «власна» наука, особисте включення у процес наукового дослідження, наукотворення. Для того, щоб перемогти в собі ретранслятора і вийти на рівень узагальнень нового знання, нових методів подачі знання, не обмежуючись переказом уже відомого з літератури, треба відчувати потребу в цьому... Вся цінність викладача — у його власній думці, особистому ставленні, адже все інше так чи інакше студент може здобути власними зусиллями. Викладача можна оцінювати по тому, наскільки він новий, оригінальний у знаннях...».

Головним напрямом у розвитку науково-дослідницької роботи соціогуманітарних кафедр, факультетів та інститутів університету відповідно до вимог постнекласичної методології повинна стати соціально-

гуманітарна експертиза науково-технічних розробок і проектів. Інноваційні можливості науки треба оцінювати не лише на основі внутрішньонаукових та економічних показників, а й шляхом проведення соціально-гуманітарної, соціально-культурної експертизи. «Технологічність» наукового знання, безперечно, стала однією з причин того, що сьогодні всі найбільш значущі науково-технічні програми приймаються на рівні урядів і парламентів держав як національні програми. Безумовно, прийняття цих програм має бути науково виваженим, обґрунтованим рішенням, яке враховувало б як особливості та можливості науки, так і бажання та цілі суспільства, а також стан розвитку світової науки. Людство починає усвідомлювати, що не всі технічно можливі проекти слід реалізовувати. Саме тому однією із складових інженерної діяльності сьогодні стає соціально-гуманітарна, екологічна, економічна оцінка техніки, інноваційних розробок.

Характерною рисою рецензованої праці, яка за спектром висвітлюваних проблем буде цікавою широкому колу викладачів, науковців, студентів, управлінців у галузі освіти, є її високий загальнокультурний рівень. Це можна проілюструвати на прикладі деяких епіграфів, які влучно акцентують зміст розділів: «Хто реформує освіту, той реформує суспільство» (*Я. Корчак*); «Незалежно від того, куди ви їдете, — це вгору і проти вітру» (*Перший закон їзди на велосипеді*); «Де освіта позбавлена субстанції, здійснюється немовби у порожнечі, може виникнути знання, але не любов і не життя. Читання без любові, знання без благоговіння, освіта без душі належать до найтяжчих гріхів проти розуму...» (*Г. Гессе*); «Основним принципом у діяльності освітніх організацій повинен бути принцип: не навчати, а допомагати навчатись, стимулювати бажання вчитись» (*З доповіді Туринської групи Європейського фонду освіти 1998 р.*);

«Існують дві фундаментальні проблеми, котрі завжди, а не лише в наші часи перебували в центрі уваги суспільної практики. Це, по-перше, проблема залежності особистості від соціальної організації і культури, і, по-друге, проблема залежності соціальної організації і культури від особистості» (У. Томас, Ф. Знанецький); «Помилково на валюту купувати товари, не менш нерозумно витрачати її на технологію; валюту треба вкладати у підготовку людей, а вже вони дадуть і технології, і товари» (В. Леонт'єв, економіст); «Не можна виховувати без того, щоб водночас не навчати; виховання без навчання є пустим і тому дуже легко вироджується до рівня морально-емоційної риторики. Але можна легко викладати якісь науки без виховання, і можна вчитись до кінця своїх днів, а проте залишатись невихованим» (Х. Аренд); «Кваліфікація вчителя складається зі знання світу та вміння передати це знання іншим, але його авторитет ґрунтується на прийнятті ним на себе відповідальності за світ».

Автори книги слушно цитують Ф.Г. Альтбаха, директора Центру міжнародної вищої освіти з Бостона: «Існують цінності національного і соціального суспільного блага, які потрібно не тільки охороняти, а й захищати в умовах освітнього середовища, що глобалізується. Захист культури, інтелектуальної незалежності і цінностей громадянського суспільства — завдання зовсім іншого роду порівняно, скажімо, із захистом вільної торгівлі автомобілями, доступності ринку для сої».

Рецензована монографія поєднує розуміння перспективних цілей освіти України, що пов'язані з необхідністю вступу до світового освітнього простору, з конкретними реаліями розвитку вищої школи у нашій країні, вадами і перешкодами, які провокуються не тільки недостатнім фінансуванням освітньої сфери, а й хибамі в її організації, стереотипами і стереотипами.

Л. ДРОТЯНКО,
доктор філософських наук,
В. ОНОПРІЄНКО,
доктор філософських наук

«ПРОГРЕС» І ВДОСКОНАЛЕННЯ МІСТОБУДІВНИХ СИСТЕМ

Г а б р е л ь М. М. *Просторова організація містобудівних систем.* —
К.: Видавничий дім А.С.С., 2004. — 400 с.

Процеси глобалізації і європейської інтеграції сприяють підвищенню ролі міст. Урбанізація відбувається як на внутрішньому рівні, так і на рівні входження України в європейський простір. У цьому зв'язку актуалізуються проблеми вдосконалення містобудівної політики, пошуку нових, нетрадиційних рішень у методології просторової організації та розвитку міст і регіонів. Монографія М.М. Габреля «Просторова організація містобудівних систем»,

яка підготовлена в Інституті регіональних досліджень НАН України, присвячена саме розробці методологічних основ просторової організації та розвитку містобудівних систем. У ній містяться теоретико-методологічні узагальнення, обґрунтування та наукові положення і практичні рекомендації щодо розвитку містобудівних систем різного ієрархічного рівня, формування нової містобудівної політики у динамічних умовах сьогодення. Це робить її злободенною,